

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2013/4

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

2008 KRİZİ ÜSSELLEŞİRKEN TÜRKİYE’NİN SÜRDÜRÜLEMEZ BÜYÜME MODELİ

Gülten Kazgan

Şubat, 2013

**PROF. DR. GÜLTEN KAZGAN
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
EMERİTUS ÖĞRETİM ÜYESİ**

**2008 Krizi Üsselleşirken
Türkiye'nin Sürdürülemez
Büyüme Modeli**

2008 Krizi Üsselleşirken Türkiye'nin Sürdürülemez Büyüme Modeli*

Prof. Dr. Gülten Kazgan

Giriş

2007'de ABD'nin düşük gelirli halka yönelik ipotekli ev piyasasında başlayan finansal krizin, on yılda bir yılın son çeyreğinde yaşadığı krizlerden biri olduğu varsayıldı, ilk yıllarında. Gerçekten de kriz ABD dışı dünyayı hafif düzeyde etkiledi, bir yılda atlatıldı. Türkiye ise on yıl süren IMF programının tam bittiği (2008 ortası) sırada krizin başladığına ilişkin belirtilere tanık oldu; yılın son çeyreğinden 2009'un son çeyreğine kadar süren şiddetli bir krizi yaşasa da, yeni bir IMF programı gerekmeden atlattı. Diğer yükselen pazar ülkeleri ile birlikte 2010'da, büyümedeki hızlı düşüşü atlattığı gibi, net büyüme de yaşamıştı, yapısal dengesizlikleri giderek artarken.

Ne ki, kriz gerçekte bitmedi, üsselleşmeye geçti; doğrusal etkili (1, 2, 3, 4 gibi) değil, geometrik etkili (2, 4, 16 gibi) bir kriz olacağı ortaya çıktı. ABD'de trilyonları aşan dolar tutarında likidite genişlemesi yoluyla (Lehman Brothers Bankası batmaya bırakıldıktan sonra) atlatılmaya çalışılan durgunluk atlatılamadı, işsizlik ile sürdü. AB'de ise, çok daha şiddetli olduğu anlaşılan finansal bataklar, Euro alanının zaafı ve Akdeniz'li üyelerin ağır borç sorunlarından ötürü, kısa sürede çözüme ulaşılması bir yana, giderek şiddetlendi. Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağı, en önemli doğrudan yatırımlarının geldiği AB üyelerinin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, ekonomisini vurmaya geçti; yapılaşan zaafı büyümesini düşürme yolunu açtı. Daralan AB pazarına Ortadoğu ülkelerinde çözüm ararken, bu kez Suriye'deki iç savaşa takıldı; bir yandan sınır illeri bunun etkisiyle çöküş yaşarken, petrol zengini Arap

* 2008 krizinin ilk aşaması daha önceki bir yazımızda "etik" ayrıntıları ile incelenmişti. Bkz. Kazgan (2011).

ülkeleri pazarına erişmenin maliyeti giderek arttı; Suriye'deki iç savaştan kaynaklanan mültecileri (150 binden fazla) barındırmanın yükü buna eklendi. Üstelik, bu iç savaşın kendisine yansıma olasılığı da ortaya çıktı. Diğer bir deyişle, Türkiye krizdeki üsselleşmenin en büyük yükünü çeken ülke oluyordu, İran, Rusya gibi ticari ortakları ile yakın ilişkileri "aksama" işaretleri verirken.

Bu incelemede üsselleşen 2008 krizini, Türkiye ekonomisindeki yapılaşan dengesizliklere etkileri açısından ele alacağız. Başlıca yapılaşan dengesizlik olan cari işlemler açığını, hem ithalatı fırlatan hem ihracatı budayan nedenleri ile irdeleyeceğiz. Bu bağlamda, değişmesi gereken yerleşik ekonomi politikaları yerine, izlenmesi gereken farklı ekonomi politikalarını da ortaya koymuş olacağız.

İncelemenin bir boyutu da, Türkiye'nin ithal malları kadar ihraç mallarında sergilenen yapısal zaafı saptamaktır; bu zaafın ve yapısal dengesizliklerin giderilmesi, sağlıklı büyümenin yolunu açacaktır. Bu zor süreç başarılabilir ise, büyüme hızını düşürmek saptanan çarpıklıkları hafifletmenin tek yolu olacaktır. Kısacası, giderek GSYİH'ye oranı artan cari açığın salt bir makro-ekonomik dengesizlik sorunu olmayıp, bunun da gerisinde yatan çok farklı öğeler bulunduğunu ortaya koyabilmektir. Ekonomide yaşanan son on yılın ürünü çarpıklıkların niçin düzeltilmesi gerektiğini vurgulamaktır. Bu yoldan, çözümün gerektirdiği ekonomi politikaları da zaten ortaya çıkmış olmaktadır.

1. Krizin Üsselleşmesi ve Türkiye'nin Büyüme Modeli

1.1. Krizin Üsselleşme Nedenleri ve Etkileri

2007 yılında ABD'nin eşik-altı mortgage piyasasında patlayan finansal krizi, hemen AB'nin finans kesimini şiddetle vurdu. Nedeni, ABD'de her türlü devlet ya da resmi kurum denetiminden arındırılmış finans kesiminde üretilen tahvillerin, üzerlerinde yazılı değeri taşımadıklarının anlaşılmasıydı; bu tahvillere artık "Toksik Kâğıtlar" ismi veriliyordu¹, Bu tahvillerin toplam tutarı 4 trilyon dolar kadardı; %40'lık kısmı ise Avrupa bankalarında bulunuyordu.

Tabii, bu finansal yozluk dışında diğer nedenler de vardı: 2000'li yıllar boyunca Asya devletleri "ihracata dönük büyüme" modeli izleyerek büyük döviz rezervleri biriktirirken (başta Çin)², dünyanın bir kısmı da (başta ABD) büyük dış açıklar veriyor, yani dış borç birikimi yaşıyordu. Diğer yandan, finans kesimi egemenliğindeki büyüme süreci, iç gelir dağılımını alt-gelir grubunda yer alan sınıflar aleyhine bozdukça, iç kredi genişlemesi yardımcı oluyor, böylece bir de iç özel kredi birikimi giderek büyüyordu; kamu açıkları ile kamu borcu birikimi buna ekleniyordu.

AB'nin euro-alanının kendine özgü sorunları ise, yukarıda değinilenlere ek olarak 2000'lerin başından itibaren devreye girdi. AB'nin büyük boylu bankaları "tek – pazar politikası" ile birlikte zaten küresel işlemci olmuştu; ABD'nin toksik kâğıtlarında varlık birikiminin de etkin oyuncularını idiler. Dolayısıyla, ABD'de 2007'de kriz patladığında, AB bankalarının konumu ABD bankalarından farklı değildi. Ne ki, Fransız, Alman, İspanyol hükümetleri krizin başında, bankaların kasalarındaki çürük tahvilleri (bankaları yeniden yapılandırıp güçlenmiş duruma

¹ Bunların "üzerlerinde yazılı değeri yansıtmama" nedeni şu idi: Yazılı değere sahip olan tahviller, bu değerinin çok altındakilerle birlikte torbalanmış, sigortalanmış, derecelendirme kuruluşlarında "en yüksek derece"ye göre (AAA gibi) notlandırılmıştı. Yani her aşaması "yozlaşmış finans" işlemi yansıtıyordu. CDS (credit default swaps) olarak isimlenen tahvillerin büyük kısmı bu nitelikteydi. CDS "kredinin ödenmeme" riskinin sigortalımasıdır; bu risk artarken, sigorta primi de yükselir.

² Halen Çin'in döviz rezervleri 3 trilyon, Japonya'nın 1 trilyon dolar düzeyindedir.

getirmek yerine) var olan borçlarını dondurmalarına imkân sağladı. Oysa ABD hükümeti, FED kanalından tahvil çıkarıp likiditeyi genişletmek yoluyla bankaların bu borçlarını temizledi; çoğunun da izleyen yıllarda bunu geri ödemelerini sağladı. Diğer yandan Avrupa Bankaları, kriz başlayınca euro-alanı ülkelerinin kamu borçlarını da büyük kârlarla biriktirdiler; 2009 yılı “mali destek programı” sürecinde, neredeyse sıfır faizle borçlanıp %3-4 faizli devlet tahvili almışlardı. Böylece krizin ilk iki yılında (2007-2009) euro - alanı devletlerinde GSYİH oranı olarak özel borçluluk ile birlikte devlet borçluluğu da tavan yaptı: İspanya’da (sırasıyla özel ve devlet borcu) %317’den %334’e ve %40’tan %64’e; Fransa’da %196’dan %203’e ve %65’ten %78’e; Almanya’da %200’den %207’e ve %60’tan %73’e; İtalya’da %214’ten yine %214’e ve %105’ten %115’e çıktı. (Aglietta, Mayıs 2012, s. 17-18). Böylece kriz öncesi varolan yüksek borçluluk, krizin ilk aşaması olan yıllarda (2007-2009) daha da artmış oldu.

Bu rakamlar gösteriyor ki, euro - alanının en büyük ve en gelişmiş bu dört devletinde dahi, 2009’a gelindiğinde kamu borcu / GSYİH oranı, euro anlaşmasının koyduğu (%60) sınırları çok aşmıştı. Baştan itibaren en sorunlu olan Yunanistan’da ise 2009’da özel borç / GSYİH oranı %173, kamu borcu/GSYİH oranı %115 idi. Aynı sürede oysa ABD devleti gayrisafi özel borcu indirebildiği gibi, bankaları yeniden sermayelendirerek sağlığa kavuşturabilmiş, ama parasını da sonra geri alabilmişti, önemli ölçüde.

Kısacası, euro-alanı federal devlet olan ABD’den farklı olarak, bankalara desteği yüzeyde bırakıp derinliğine gitmediği için, borç yükünü azaltmadı, borç yükü giderek ağırlaştı. Buna euro’nun bir egemen devlet (sovereign state) parası olmaması ve diğer yetersizlikleri eklenince, euro - alanı krizi, hem euro - alanı içinde hem dışında “üsseleşerek” büyüyen etkiler yaratma yoluna girdi – 1929 krizi, 1971 krizi gibi...

Euro kısacası, halen kullanıldığı 17 Avrupa ülkesinin herbirinin kendi yerel şartları ve ihtiyaçlarından, miktar ve değer olarak bağımsız bir para olunca, üyelerin politika almaşıkları tıkanıp; kriz koşullarını aşmanın tek yolu, işsizliği arttırıp üretimi düşürmek, kamu ve özel harcamalarını daraltıp borç ödeyebilir duruma girmek oldu. Bu da, sorunlu Akdeniz kıyısı devletlerin GSYİH'sı giderek daralırken, yükselen faiz yükünü giderek arttırdı, ödenemez noktaya getirdi. Çok sayıda devlet (İrlanda, Portekiz, İspanya, İtalya, Yunanistan) bu duruma girince, ayrıca Toksik Kağıtlar ile banka bataklarının yükünü taşıyan büyük boylu Almanya, Fransa gibi devletler de sıkışmaya başladılar; çözüm Avrupa Merkez Bankası (ECB)nin ortak (euro - alanı) tahvil çıkarmasında aranır oldu. 10 Eylül 2012'de uzun tartışmalar sonrası Almanya Başbakanı Merkel'in itirazı aşıldı. ECB başkanı M. Draghi, "sıkıntısındaki euro-alanı üyelerinin devlet tahvillerini destekleme programını" onayladığını, 1-3 yıl vadeli devlet tahvillerini getirilen şartlara uyulması kaydıyla satın alacağını açıkladı.³ Böylece, para arzını genişletip, borç verme yolu açıldı.

Tabii, bunlara Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelere göre uluslararası piyasada belirlenen euro kurunda, Yunanistan ve benzeri ülkelerin dış rekabet gücü olamaması, dış açık vermeleri ve bu kaynaktan da borç biriktirmeleri olgusu eklendi. Aynı yolda, düşen ortak faizler de

³ Bir kere "Euro" bağımsız egemen bir devletin çıkardığı, değerini ve miktarını taahhüt ettiği, merkez bankası yoluyla ihtiyaçlarına göre değerini ve miktarını ayarlayabildiği bir para değildir. İkincisi, Almanya'nın Bundesbank modeline göre işler. Üçüncüsü, altın para sistemi gibi, euro-alanı ülkeleri de euroyu dış açıklarına göre devalüe edip dış dengeyi sağlayamaz; kendi ihtiyaçlarına göre ne miktarını ne faizi ayarlayamaz; krizde ücretleri, üretimi, istihdamı düşürmekten başka çözüm yolu yoktur. Aynı para birimini hem iç işlemlerde hem dış işlemlerde kullanmanın bütün yükünü üstlenmek zorundadır. Bu zor sisteme Yunanistan ve benzeri ülkeler Almanya, Hollanda ile birlikte dahil edilince bunun sorunlu olacağı belliydi. AB şimdi ABD gibi "Federal Devlet" yapısına geçip, bunu aşmaya çalışabilir mi? Nitekim 2012'de Avrupa Merkez Bankası, "nihai borç verici" (lender of last resort) rolü oynamaya geçirildi, borçlanma şartlarına uyulması kaydıyla. (The Economist, s. 10, Eylül 15, 2012).

bunların borçlanma iştahlarına bir diğer destek oldu. Borç batakları nedenleri, kısacası, Almanya ile Yunanistan'ı aynı para sisteminde paketlemede yatmaktadır (Aglietta, s. 25-31)

Euro-alanı dışında kalan İngiltere'de durum ise ABD'deki gibidir. Dünyanın bir numaralı "finans merkezi" (City) olan İngiltere (gelirinin %40'ı finans hizmetleri kaynaklı, DB 2009) finansında yozlaşma (herhalde) ABD Wall Street'inin de üstündedir. LIBOR'daki şaibe ⁴ buna iyi bir örnektir. Doğu Avrupalı AB ortakları ise sorunlarını temelde IMF ile çözdüler; zaten çoğunluğu henüz euro - alanı üyesi olmamıştı. Ancak bu ülkelerde bankacılığı ele geçiren büyük boylu Alman ve Fransız bankaları, tabii, kendi merkezlerindeki krizden etkilenip şubeyi tasfiye edince o ülkede de sarsıntı oldu. ⁵

İngiltere gibi İsviçre de krizden çok etkilendi. Diğer bir deyişle finansal kriz sadece euro-alanı üyelerini değil, Avrupa'nın önemli finans merkezlerinin tümünü etkisi altına aldı; çünkü tümü benzer finansal işlemlere girişmişlerdi.

1.2.Üsselleşme ile Krizin Değişen Etkileri ve Türkiye

2007'de kriz ABD'yi izleyerek AB'da da gündeme geldiğinde, dünyanın geri kalan kısmı krizden pek etkilenmemişti; bir kısmı hiç etkilenmedi, etkilenenler de bir yılda atatabildiler.

Bu görünüm, kriz üzerine yeni bir kuram üretilmesine götürdü, yeni kuram "birbirinden kopuş" (decoupling) tanımı ile devreye girdi. Buna göre, yükselen pazar ülkelerinin büyük

⁴ LIBOR'un açılımı "London Interbank Offered Rate"tir; seçkin bankalararası piyasada saptanarak "dünya borçlanma faiz haddi tabanı" kabul edilir. Üzerinde oynanan oyunların yozluğu 2012 başında dünya medyasının gündemine düşmüştü.

⁵ Birinci Dünya Savaşı bittiğinde, savaşın önde gelen galibi İngiltere, altın para sistemine dönüş yolunda öncülüğe geçmişti; 1929 krizi ABD'den Avrupa'ya intikal edip, bankalar batmaya başlayınca, bu girişim sonuçsuz kaldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan "altına bağlı dolar" sistemi (1 ons altın 35 dolar) ise, Vietnam savaşının yarattığı para genişlemesi baskısı ile, 1971'de çöktü. Yani altın para sistemine benzediğine göre, euro-alanındaki aynı yapının tekrar geri gelmesi olası gözüküyor. Nitekim, o da değişime girdiyse de tam bir federal yapı oluşturmaları çok zor Avrupalıların, koyu milliyetçilikten ötürü.

boyluları (Çin, Hindistan gibi) başta ve genelde Asya Kaplanları hiç etkilenmediler; diğerleri ise etkilenseler de kısa sürede atlattılar (Türkiye, Brezilya gibi). Öyleyse, bu ülkelerde ekonomi canlılığını sürdürürken, Batı'yı da durgunluktan kurtarabilirdi. Nitekim AB devletleri herhalde buna dayanarak, Asya Kaplanları ile serbest ticaret anlaşmaları yapmaya geçiyordu, 2010 yılında.⁶ Oysa, 2011'in 2. yarısına girerken, bu yeni kuramın geçerli olmadığı ortaya çıktı. Türkiye 2011'de çok riskli noktaya gelen cari işlem açığını (GSYİH'nın %10.3'ü) düşürmek amacı ile büyüme hızını 2012 için yıllık programında %4'e indirmişti; 2012'nin ilk yarısında gerçekleşen ise, %3.1 oldu. Nitekim 2012 yılı ilerlerken yükselen pazar ülkelerinin, farklı düzeyde olsa da, hepsinin ABD ve AB krizinden etkileniyor olduğu ortaya çıktı (The Economist, July 21, 2012, s. 54). Bunların içinde en büyük nüfusu ve GSYİH'ı olan, dünya ticaretinde ağırlığı büyük, üstelik yılda %11-12 milli gelir artışı ile dünyayı da hareketlendiren Çin, artık yavaşlamaya başlıyordu; Hindistan, Brezilya, Rusya, G. Afrika için de (yani BRİCS⁷ diye adlandırılanlar) aynı beklenti paylaşıldı. IMF'nin (World Economic Outlook) 2012 yılı ortasındaki yükselen pazar büyüme tahminleri yılın başındakilerin de altındaydı (Çin'in %8'e, Hindistan'ın %6'ya, Rusya'nın %4'e, Brezilya'nın %2.5'a, G. Afrika'nın %2.6'ya) düşmüştü; yılın sonuna doğru bu tahminler bir puan daha indirildi.

AB'daki olaylar ise birkaç yoldan dünyayı etkilemeye başlamıştı. Bir kere, bu ve benzeri (Türkiye gibi) ülkelerin başlıca ihracat pazarlarından biri AB olduğu için, euro - alanının üsseleşen krizinde AB'in iç pazarı daralınca ithalatı da daralıyor. Olağan biçimde, bu dış

⁶ Türkiye de G. Kore ile, AB ile Gümrük Birliği Anlaşması (Mart 1996) şartından ötürü bunu imzaladı. Bu tek taraflı bir şarttır, G. Kore'yi bağlamaz, yani Türkiye için geçerlidir sadece.

⁷ Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika devletlerinin İngilizce isimlerinin baş harfleri birleştirilerek yapılan bir kısaltmadır. Bu ülkeler hızlı büyümeleri ve inovasyon yetenekleri, büyük nüfusları ve GSYİH'ı, dış ticaret hacimleri ve büyük kaynak varlıkları ile dünya ekonomisini etkileme gücüne sahiptirler. Bu nedenle ayrı bir grup olarak değerlendirilmektedirler.

ülkelerin ihracatı ve iç üretimi de düşüyor, yeni pazar bulmak (aynı mallar için, en azından) kolay olmadığı için.

1.3 Türkiye'ye yansıyan etkiler

Türkiye ihracatının yaklaşık yarısı 2008 öncesi AB'a yönelikti; bir yandan mesafe yakınlığı ulaştırma maliyetini düşürürken, gümrük birliği anlaşması da AB pazarında ithalatı gümrük vergilerinden arındırdığı için, rekabet gücünü artırmaktadır. Ayrıca, AB'dan gelen doğrudan yatırımlarda şirketler ürettikleri parçaların bir kısmını burada üretilip, AB ülkesindeki merkeze ihraç etmektedirler ya da kârlılık hesaplarına göre, bazen de tam tersi olmakta, parçalar burada birleştirilip, dünyaya buradaki şirket yoluyla pazarlanmaktadır. AB'daki daralma tabii Türkiye'de bu ticarete hızla yansıdı; AB'ın ihracattaki payı 2012 yılı sonunda %56'dan %48'e düştü. Oysa AB Türkiye için en avantajlı, iç üretim ile bağlantılı en büyük pazardı. Yerini başta Asya (%28'den %35'e), Ortadoğu ve diğer ülkeler aldı.

Bu genel AB görünümünün ötesinde, euro-alanı krizinin özellikleri, hemen Türkiye ile ticarete yansıyor. Krizin odağındaki İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerine ihracatımızda, son bir yılda (Temmuz 2011-Temmuz 2012) toplamda %10-30 oranında düşüş olurken, benzer oranda da ithalatımızda artış oldu. İhracat düşüşünün başlıca bir nedeni, bu ülkelerde GSYİH düşüşü ile iç pazarın daralması, ithalatta artışın nedeni ise euro'nun TL karşısında giderek değer kaybediyor olmasıdır. Bir diğer nokta, bu sorunlu ülkeler ile Türkiye'nin Avrupa pazarına başlıca ihraç malları arasındaki benzerliktir; taze meyve-sebzeden giyim eşyasına, dayanıklı tüketim mallarından turizm gibi hizmetlere uzanan çizgideki mallar ve hizmetler aynı pazarlara yöneliktir. Diğer yandan, bu ülkelerde ücretlerin düşürülmesi, çalışma süresinin uzatılması, iç tüketimin kısılması gibi önlemler de bunların

rekabet üstünlüğünü artırmaktadır. Tabii, söz konusu rekabet üstünlüğü Avrupa dışı pazarlarda da geçerlidir. Nihayet, birey tercihleri kadar devlet politikası da, AB’de tercihlerin bu ülkeler lehine olması yönündedir; nedeni, bu ülkelere yapılan milyarlarca euro tutarındaki yardımların, belirli bir süre sonra (kısmen de olsa) geri alınabilmesinin yarattığı baskıdır. Bu açıdan, AB pazarında yaşanan daralma bugüne özgü olmayıp, yakın geleceği de kapsamaktadır. Aynı baskılar, sadece Türkiye’nin ihracatında değil, bu ülkelerden gelecek rakip malların, iç pazarımızda rekabetinde ithalatımızı artırması ile de ortaya çıkacaktır. Rekabet baskısı yarını da kapsayacaktır.

Buna karşılık, TL’nin hâlâ “aşırı değerli” olmayı sürdürmesi ise, Türkiye’nin başlıca pazarı olan Avrupa’nın önümüzdeki öngörülemeyen bir süre için ihracatta önemi giderek beklenenin ötesinde azalabilir demektir. Üstelik ithalat artışı baskısı daha da artacaktır. ABD ile AB-17 paralarının sıfıra yakın faiz haddi ve genişletici para politikasının etkisi ile, bu paralar uluslararası piyasada değer kaybı yaşıyor; bu da TL’nin değer kazanmasına yeni bir boyut getiriyor. Buna yurtiçine girişi sürdüren krediler, sıcak para, doğrudan yatırımlar eklenince, TL’nin değerinin “denge kuru” üzerinde olma baskısı daha da artıyor; TCMB’nin politikası zaten (enflasyonu düşük tutma yolunda) bunu destekliyor. Bunlara şimdi, dolar ile euro gibi ana uluslararası paraların değer kaybı eklenince, diğer ülkeler gibi Türkiye’nin de rekabet gücünü kırıyor, ihracatı caydırırken ithalat iştahını artırıyor. Nitekim Latin Amerika bu konuya hemen uyandı (R. Frenkel – M. Rapetti (2012, s. 37-57)). Zaten 2002 ve sonrası yıllardan (kriz yılı 2009 hariç) bu yana aşırı değerli TL politikası izleyen TCMB, imalat sanayinde yapılaşan bir diğer çarpıklığa yol açtı; imalat yerine inşaat ve alt-yapı öncelikli bir yeni yapılanma ortaya çıktı. Böylece, ekonomide yapılanma ayrıca ihracattan caydırır oldu. (Gerçi 2008 krizi dahil, 2012 son çeyreği arasındaki 4 yılda imalat sanayii yıllık ortalama büyüme hızı inşaat

sanayinden 1 puan fazla oldu; ama beklenti büyümede imalatın çok daha hızla önde gitmesidir.)

Küresel olaylardan, başta AB gidişatından ihracatın etkilenmemesi amacıyla, Türkiye yeni pazar arayışına geçtiğinde, Arap ülkelerine ihracatı artırarak önce başarılı oldu; 2011 ilk yarısında Orta Doğu pazarlarına ihracat düşmüş iken, 2012'nin ilk yarısında kayıplar giderildi. Ne ki, bu ihracat Suriye üzerinde açılan yoldan yapılıyordu; oysa Suriye ile karışıklık, 2012 yılı ikinci yarısına girerken bu yolu kapadı. Ekonomi böylece, en zayıf noktasından vurulma yoluna girdi; Ortadoğu'ya açılmanın kayıpları giderek birikmeye başladı. Libya'da müteahhitlerin, Mısır'da doğrudan yatırım yapanların kayıplarına ek olarak, Suriye'deki iç savaşta Türkiye'nin kayıpları ise henüz (2012'nin 3. çeyreği başlarken) ortaya çıkıyor. Bir kere, Ortadoğu ülkeleri ile ticaret yolu giderek artan maliyetle sağlanır oldu; çünkü kara yolu Suriye'den geçiyor, deniz yolu çok daha uzun süreli ve pahalı geliyor. İkincisi, o yöreden turist girişleri tamamen durduğu gibi, sınıraşırı ticaret de durdu; Hatay, Kilis, Gaziantep, Kahramanmaraş gibi illerde üretim, ticaret ve işsizlik çok olumsuz etkilendi; üretim ile ticaret düşerken işsizlik fırladı. En ciddi bir diğer negatif etki ise, mülteci sayısının 100 bini aşması ile birlikte, devlete binen yük ve ivme alan terör faaliyeti oldu. Bunların bindirdiği mali yükün hesabı henüz açık değil; içeride üretim düşerken bir de askeri giderler artışa geçince devlet bütçesi açığı artışa geçti, peşinden vergi artışlarını sürüklüyor. Diğer yandan bunlara ek olarak, Türkiye'nin İran'dan yaptığı doğal gaz ithalatını, dolar karşılığı mal satıp dolarla ödeyemediği için artık, bu ödemeyi de altın ithal ederek yapıyor.⁸

⁸ ABD, nükleer füze yapmaya çalıştığı iddiasıyla, İran ile ticarete ambargo koydu, dolar ödenmesini yasakladı, bankalararası işlemlerde. İran'dan doğal gaz ithal ederek enerji dengesini kurabilen Türkiye ise, bu nedenle altın ithalatını büyütme zorunda kaldı; çünkü ABD ambargosu nedeni ile ödemede ABD doları kullanamıyor olması. Altın ithalatı ise, "mal" olarak, artık hem ithalatı, hem ihracatı büyütüyor.

Kısacası, Ortadoğu'da dünyadaki büyük güçlerin Suriye iç savaşında karşıt tarafları tutması, dolaylı yoldan Türkiye'nin ihracatını baltaladığı gibi, ticaret yollarını kapattığı için, ayrıca altın ithalatını⁹ artırma durumuna sokuyor. Böylece, üsseleşen krizin olumsuz ek etkisi, dolaylı yoldan yeni zararlar yaratıyor. Tabii, zarar hanesine yazılması gereken bir diğer kalem, sayıları yüz bini aşan mültecilerin yüküdür; bir yandan bunların bakım masraflarını yükleniyor, bir yandan kendisi de savaşa itiliyor; nedeni mültecilerin bir kısmının fiilen Suriye hükümetine karşı savaşanlar olmasıdır. Bu arada artan terör ile savaş ise, hem askeri giderleri artırıyor, hem insan maliyetini. Devletin bütçe açığı da 2012 yılı için giderek büyüyor; durgunlaşan ekonomide vergi gelirleri artmazken askeri harcamalardaki ve insan kayıplarındaki hızlı artış önlenemediği için. Ekonomi iyice durgunlaşırken, işsizlik azalmazken, dolaylı vergilerdeki artış ise, hayatı pahalılaştırıp, yoksul kesimi vuruyor.

2. Türkiye'nin yapısal dengesizliklerine üsseleşen krizin getirdiği yeni etkiler

2.1. Dengesizliklerin büyümesi ve nedenleri

Türkiye'nin makro-ekonomik düzeydeki temel dengesizliği olan dış açıkları ABD dış yardımı almaya başladığı 1947'de başladı; 1989'da TL'nin tam konvertibilitesine geçildikten sonra da, sermaye hareketlerinde girişi teşvik eden önlemlerle giren sıcak para, doğrudan yatırım ve dış kredilerle sürdü. 1990'lı yıllar sonuna kadar geçen sürede, iç tasarruf - yatırım açığı normal yıllarda GSYİH'nin %3-4'ünü geçmediği için, dış açık yönetilebilir kabul edildi. Dış açığın giderek büyümesi 2000'li yılları tanımladı; patlama noktasına gelmesi ise, 2008 son çeyreği ile 2009 ilk üç çeyreğini kapsayan kriz sonrası krizin üsseleşmeye geçtiği 2010 yılı ile başladı. Tablo 1'de dış açık ve bunun nasıl kapatıldığı gösterilmiştir. Tablo, dış açığın sermaye

⁹ Türkiye'de sınırlı bir miktar altın çıkarılıyor; ancak henüz bu tür ödemeleri karşılamak için yetersiz kalıyor.

girişleri sayesinde kolayca karşılandığını, resmi rezervlerin ise (2008 ve 2011 yılları hariç) sürekli büyüdüğünü göstermektedir.

Tablo I
Cari İşlemler Açığı ve Finansmanı (milyar dolar)

	CİB Açığı (-) ve Finansmanı						
	(Mlr dolar)						
	2002	2007	2008	2009	2010	2011	2012*
CİB açığı (-)	0.6	38.4	41.5	13.4	46.6	77.2	58.7
Sıcak para girişi (+)	6.9	48.8	45.4	3.3	43.3	60.9	-
Doğrudan dış yatırım (+)	1.1	22.0	19.5	8.4	9.0	15.9	-
(Banka dışı) Özel Kesim dış kredileri (+ ve -)	1.9	29.3	26.7	-12.6	-3.8	8.4	-
Diğer (net) (+ ve -)	3.9	-2.5	-0.8	7.4	38.0	36.6	-
Net hata ve noksan (+ ve -)	-0.8	1.2	4.1	4.1	2.7	12.2	-
Resmi rezervler (+ ve -) **	-6.2	-8.0	1.1	-0.1	-12.8	1.8	-

Kaynak: TCMB

*Yıl sonu için, son çeyrekte son tahmin

**Rezerv kaleminde (-) rakam artışı (+) rakam azalışı gösterir.

CİB: Cari işlemler bilançosu

Mlr: Milyar

2000'ler başında ABD'nin kendi krizini atlama yolunda likiditeyi genişletmesi, bu fonların dünyada sıcak para, genişleyen düşük faizli kredi, doğrudan yatırım biçiminde ortaya çıkmasını getirmişti. Bunun mümkün kıldığı dış açığı büyüten ekonomi politikaları Türkiye'de

bunu izleyerek ortaya çıktı ve Türkiye'nin kendi krizini (1999-2002) atlatma yolu oldu, mümkün kıldığı yeni politika uygulamaları ile. 1998 son çeyreğinde enflasyon hızı yılda %100'e varınca, buna çare üretilmesi için iktidardaki hükümet tarafından IMF'ye başvurulmuştu. Peşpeşe yürürlüğe giren 3 program (17., 18., ve 19. stand - by anlaşmaları) tam on yıl sürdü, 1998 ortasından 2008 ortasına kadar.¹⁰ Ancak bu programlar 2002 yılı ile birlikte, ABD'nin (2000 -2002'deki) kendi krizini atlatmak için bollaştırdığı likidite, bir de ABD'nin Afganistan (2002) ve Irak (2003) savaşları için harcama artışları ile örtüştü; böylece, IMF programı bu bolluktan fazlasıyla yararlandı. Geleneksel IMF programı (Arjantin'de daha katı biçimde),¹¹ Türkiye'de de uygulamaya girdi. Bunun başlıca bir ögesi, döviz fiyatını enflasyon hızının çok altında tutup, TL'yi aşırı değerlendirmektir; ortaya çıkan dış açığı karşılamak için ise, başta KİT'ler, kamu varlıklarını dışarı satmak, sıcak parayı çekmek için "yüksek faiz – düşük kur" politikası izlemek, doğrudan yatırımları çekmek için "teşvik önlemleri" almak çözüm yolu oldu. Ayrıca iç kredileri genişletmek yoluyla tüketimi ve düşük fiyatlı ithalatı artırmak, böylece ithal malı bollaşması ile iç fiyatları düşürmek, bir diğer önlem olarak devreye girdi. Özel kesim ise, yaşamak yolunda giderek "ithal girdi" oranını artırıp yerli katma değeri düşürerek fiyat düşüşünü izliyor ya da giderek daralıp, sonunda tasfiye oluyordu. Nitekim imalat sanayinin GSYİH'da payı, cari fiyatlarla, bir ara %13'e kadar düştü.

Aslında, Türkiye'de yapılaşan dış açık, programın bu bölümünden kaynaklandı; açık bu kez yerleşik eski açıkların üstünde seyretmeye başladı, 2002-2009 arası yıllarda. Tabii, bu dış açıkların gerisinde düşen iç tasarruf oranı ile pek de yükselmeyen iç yatırım oranı vardı;

¹⁰ 1999-2002 krizi ve izleyen yıllar "Tanzimat'tan 21. yy'a Türkiye Ekonomisi" (5. Baskı) ve "Türkiye Ekonomisinde Krizler" (3. Baskı) kitaplarımızda anlatılmıştır (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, sırasıyla 2012 ve 2011) Bu bağlamda ayrıntılı açıklama bu kaynaklarda verilmiştir.

¹¹ Arjantin'de peso/dolar kurunu tam sabitleştiren politika, iflas ettirdi ülkeyi. IMF'den ayrıldı, alacaklıları ile "borç indirimi anlaşması" yaptı; geri kalan 95 milyar dolar borcu kendi politikaları ile ödemeye geçti (2002)

1990'larda GSYİH'da ortalama iç tasarruf oranı %20 iken 2000'lerde bu dönemde %16'ya düştü; iç yatırım oranı %22-23 arasında aynen sürdü. Buna karşılık iç tüketim patlaması ile birlikte dış açık patlaması yaşanıyor, bu da büyümeye ivme veriyordu. Buna karşılık net ihracat artışının büyümeye katkısı hep negatif oldu. 2010-2011 de ise büyüme hızı yükselirken ve iç tasarruf oranı %14'e düşerken, bu göstergeler dış açığın daha da büyümesi, GSYİH'nın %10.3'ne çıkması ile sonuçlanıyordu.

Programın 2. Bölümü ise, kamu borcu ve bütçe dengesizliğini giderme ile ilgili mali önlemlere yönelikti. Hükümet, 2009 kriz yılı boyunca krizi atlattık için genişlettiği kamu harcamaları dışında, bu koşulu (2011 sonuna kadar) yerine getirdi. Ne ki, burada da sorunlu bir nokta bulunuyor; bu da bütçe dengesini tutturmanın bir yolu olarak kamunun her türlü varlığını sürekli satmaktır. "Babadan kalma varlıkları" satıp aile bütçesini dengeleme sürekli çözüm olamaz, tabii. Ancak bu politika günümüzde de (2012 ortası) aynen sürmektedir; tarım topraklarından kömür madenlerine, elektrik santrallerinden demiryollarına vb. geçmişin tasarrufu, günümüzün kamu açıklarını karşılama yolunda satılıyor artık.

2011 yılında cari işlem açığı GSYİH'nın %10.3'ne çıkarken, büyüme hızının %8.5'e varması üzerine, 2012'de büyüme hızını %4'e düşürmek yoluyla dış açığın GSYİH'ya oranının da düşürülmesi, hükümet programına alınmıştı. Diğer bir deyişle, 2010 ile 2011'de yaşanan hızlı büyümenin "beklentiye aykırı bir olay" olduğu hükümetçe de kabul ediliyordu. Net ihracat artışı yüksek oranda negatif seyrederken büyüme ivme alıyor, hızlanıyordu. Buna karşılık, 2012'de net ihracat artış hızı pozitif ve yüksek olunca, büyüme hızının da düşmesi söz konusu oluyordu. Tablo 2, ekonomideki yapısal bozukluğun, iktisat kuramındaki ilişkileri nasıl ters yüz ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kurama göre, net ihracat artışının büyümeyi ivmelemesi

gerekirken, bizde tersine tanık olunuyor; öyle ki, net ihracat artışı büyümede düşüşle birlikte oluşuyor. Nitekim, 2012’de büyüme hızının ilk yarıdaki de altında oluşacağı (% 2-3 arası) bekleniyordu artık.

Tablo 2

Büyüme, tüketim, yatırım, stok ve net ihracat: 2010-2012 (ilk yarı)

	Yıllık Artış Hızları		
	%		
	2010	2011	2012 *
Büyüme hızı	9.2	8.5	3.1
1)Özel tüketim	4.7	5.4	-0.1
2)Kamu tüketimi	0.2	0.5	0.5
3)Yatırım	6.1	4.4	-0.9
4)Stok	2.5	-0.3	-1.6
5)Net ihracat	-4.4	-1.5	5.1

*İlk yarı içindir. 2012 yılı net ihracat artışı tartışmalı bir rakamdır; nedeni 2011’de ithal edilen altının 2012’de “İran’a ödeme” için ihraç edilmiş olmasıdır.

Kaynak: TÜİK

Tablo 2, büyüme hızının tüketim ve yatırım hızından ve “eksi net ihracat” yani ithalat fazlası artışından ivme alırken, net ihracat artışı hızlanırken, gerileyen tüketim ve yatırım artışı ile büyümeyi aşağı çektiğini gösteriyor. Bu tablo, ekonomideki yapısal dengesizliği simgeliyor. Nedeni, olağan durumda net ihracat artışı pozitif ise (ihracata dönük büyüme modeli izleyen Uzak Doğu’da olduğu gibi) büyüme kaynağı olması gerekirken, Türkiye’de bunun tam tersi olmasıdır, tabii, diğer rakamların da uygun olması şartıyla.

Günümüzde, ülkenin yaşadığı bu yapısal dengesizliğe üsselleşen kriz koşullarında çözüm üretmenin zorlukları açıktır.

2.2 Dengesizliklerin Yapısallaşmasının Nedenleri

2.2.1. KİT'lerin tasfiyesi:

1980'ler öncesinde Türkiye iki dönemde, 1930'lar ve 1960'larda, "planlı ekonomi" çerçevesinde yoğun sanayileşme yaşadı. 1930'larda devlet "kamu iktisadi teşebbüsleri"ni (KİT) "sanayi planı" çerçevesinde bütünleşik (entegre) yani girdileri de ağırlıklı olarak içeride üretilen tesisler olarak kurmaya özen gösterdi. 1960'lı yıllarda ise, kurulan Devlet Planlama Teşkilatı çerçevesinde yürürlüğe giren "beş yıllık kalkınma planlarında" (özellikle 2. Plan ile birlikte) iş bölümü yapıldı; nihai tüketim malları üretimi özel kesime bırakılırken, girdilerin üretimi KİT'lere devredildi. 1975'i izleyerek, ama özellikle 1980 sonrası tam serbest piyasa düzenine ve sermaye hareketlerine açık, paranın (TL) da tam konvertibl olduğu rejime geçilince (1989) bu planlı sistem gerçekte bitti. Ayrıca, 1985 sonrası varolan KİT'ler satış listesine alındı, yeni yatırım ile yenileşmeleri de yapılmadı. Nihayet, 1990'larda hızlanan enflasyonun izinde süreklileşen devalüasyonlar ise, giderek daha da şiddetlenen enflasyona yol açtı. 1999'da başlayan IMF programı ise fiyat artışlarını durdurma hedefine yönelirken, KİT'lerin tasfiyesi bunda araç oldular. Yüz kadar KİT kapatılırken, kalanların da gelişi güzel satışa çıkarılması, kurulan bütünleşik yapıyı yok etti.¹² Ayrıca, "tekel" olma niteliği taşıyan KİT'lerin (Türk Telekom gibi) yabancılara satışı ise, herhalde bir "cehalet" ürünüydü. (Çünkü,

¹² Bir örnek, Et-Balık Kurumu'dur, yurtiçinde onlarca tesisi olan, hayvancılığı destekleyen kurum kapatılınca, işin merkezi olan Doğu Anadolu'da hayvancılık çöktü; bölgenin ana geçim kaynağı yok olunca, yoksullaşma karşısında, hükümet kurumu yeniden yaşatma yoluna girdi; halen bölgesel olarak ayakta ve etkinliğini sürdürüyor. TELETAŞ ise Fransız devlet şirketi ALCATEL'e neredeyse bedava verilip, onun da araştırma laboratuvarını araştırmacıları ile birlikte alıp Fransa'ya taşınması ise, yeni teknoloji geliştirme çabasının sonu oldu. Yılların bilgi birikimi yok edildi, yerine yenisi de gelmedi.

bir “kamu tekeli” niteliği taşıyan şirket, hele yabancılara, bilinçli bir hükümet tarafından satılamaz.)

Kısacası, IMF’nin enflasyonu düşürme programına Türkiye’nin o tarihe kadar yerine tam getirmediği özelleştirme gibi bir şart da içerilince, girdi ithalatında artışa ivme verilmiş oldu. İmalat sanayiye, (sabit fiyatlarla) milli gelir payını %25’in üstüne çıkaramadı, cari fiyatlarla ise bir ara %13’ne kadar düştü, (Uzak Doğu kaplanlarında Çin, G. Kore vb.. bu oran %40’a varmaktadır) ama ithal girdiler sanayi üretiminin %80’ne vardı.

2.2.2 TCMB’nin “aşırı değerli TL” politikası ve iç tasarrufların düşmesi

TCMB’nin 2002 sonrası, IMF programı izindeki “TL’yi aşırı değerlendirme yoluyla enflasyonu düşürme politikası” sürdü. Bu, çok yoldan halen de enflasyonu düşürmeye katkı yapıyor. Bir kere dış ticarete ithalat bu sayede ihracatı aşarken oluşan içerideki ucuz mal bolluğu, yerli üretim kaynaklı malların fiyatını da düşürüyor; böylece, genel fiyat seviyesini aşağı çekiyor. Nitekim 2002 sonrası yıllarda Türkiye’de hızlı büyümeyi sürükleyen başlıca bir kaynak “tüketimdeki artış” oldu, yatırım ve ihracat artışı ya da verimlilikteki artış değil. (TÜİK milli gelir hesapları). Bu da, iç tasarruf düşüşünün temel bir nedeni oldu.¹³ İç yatırımlar dış rekabete, inşaat ve alt-yapı gibi içe-dönük alanlara kayarak dayandı. İç tasarruflar altın ithali ile döviz birikimine kaydı; bunlar ise “kayıtlı olmadıkça” yurt içi tasarruf sayılmıyor.¹⁴

¹³ Türk halkı yabancı mal meraklısıdır; çoğunluğu fiyatı yüksek olunca alamaz. Aşırı değerli TL ve Çin, Hint mallarında çok düşük fiyatlar eklenince, ayrıca tüketiciye kredilerde bollaşma da olunca, tüketimin hızla artması, tasarrufların düşmesi olağandır. (Bkz: dipnot 14)

¹⁴ 2012’nin başında halkın elindeki altın birikimini banka sistemine çekip kayıt altına almak yoluna girildi; böylece altın birikiminin bu bölümü yurtiçi tasarrufların bir ögesi haline getiriliyor.

İkincisi, girdi üreten KİT'ler yok olurken ya da özel kesim girdi üretimi hızlanamazken, dışarıdan aşırı değerli TL ile giren ucuz girdilerin ithalatı bunların yerini almaya geçti. Yerli katma değer giderek daralırken, ihracatta “eksi katma değerli ihracat” olgusu da ortaya çıktı. Ne ki, ucuz ithal girdilerin oran artışı nihai malın da maliyetini düşürüyor, rekabet gücünü artırıyor; bu arada fiyat endeksini de aşağı çekiyor. Benzer bir ikame olayı, yerli işgücünün ithal sermaye malları ile ikame edilmesinde ortaya çıktı; ekonomi hızlı büyüme yaşarken yüksek işsizlik oranı yapıllaştı, makine ithalatı artarken. (TÜRKONFED (2012).)

Üçüncüsü, kriz üselleşip ABD'nin likiditeyi artırma, AB'nin euro-alanında ağır borç yükü ve güven kaybı sürerken, dolar ile euroda değer kaybının ortaya çıkması olayıdır. TL bir miktar dolar karşısında değer kaybetse de, dış açığın yüksek düzeyde sürmesi, yapıllaşan dış açığın kolay giderilemeyeceğini ortaya koymaktadır. (2012 ortasında 2003 esas yıl alınırca, TCMB TL'nin dolara karşı %16.3 aşırı değerli olduğunu hesap ediyordu. Oysa dış yabancı kurumlar yıl sonu hesaplarında bu oranı %23 olarak saptadı.) Ancak, bu iki asal parada değer kaybı sonuçta, ABD ile euro-alanı açık veren (Yunanistan, Portekiz vb. gibi sorunlu) ülkelerinin dış açıklarını kapatmalarına, borçlarını azaltmalarına yardımcı oluyor.

2.2.3 Enerji politikası ve imalat sanayinin yetersizliği

Türkiye 1990'lı yıllarda henüz petrol ve doğal gaz fiyatları göklere çıkmamış iken, kömür gibi “kirli” (CO₂ ve sülfür oranı yüksek) kendi enerji kaynaklarını artan enerji ihtiyacını karşılamak yolunda devreden çıkardı. Kendi doğu ve güneydoğusundaki bol su kaynaklarını ise, GAP projesi ile zaten devreye sokmuştu. 25-35 yıl vadeli, petrol fiyatına endeksli anlaşmalarla, boru hatları ile taşınan görece “temiz” enerji kaynağı doğal gaz anlaşmalarını yapmaya geçti.

Ancak, 2002 sonrasında finansal kaynaklı büyüme ortamında, doğal gaz fiyatları da spekülasyon ortamında fiyatları artışı izledi; öyle ki, 2000'li yıllarda girdi ithalatı içinde tek başına en büyük kalemler petrol - doğal gaz oldu. GAP'ın artan elektrik kullanımındaki payı ise %20'ye düşmüştü. Buna rağmen, enerji politikası, son yıllara kadar bol bulunan linyit ve taş kömürü ile diğer kaynaklarını seferber etmeyi önemsemedi. Oysa, ABD ve Avrupa "yıkılmış kömür" teknolojisi ile zararlı maddelerden arındırarak, kömür kaynaklarını da kullanıyor, havayı da kirletmiyordu. Ne ki, Türkiye bu teknolojiyi dışarıdan alıp, aynı işi yapamıyor ve varolan kaynaklarını kullanıma sokamıyordu; ancak 2008 sonrası krizin yarattığı baskı altında, kömür ve diğer kaynakları tekrar programa girebildi.¹⁵

2000'ler sürerken ABD kendi artan ihtiyacını karşılamak üzere yeni bir buluş yaptı. Tortul kayalardan (shale) doğal gaz (kaya gazı) üreterek, enerji ihtiyacını 2035'te artık yerel kaynaklardan karşılayabilir duruma gelecek, aynı tarihte bunu ihraç ederek gelir de sağlayabilecek, dışarı enerji bağımlılığı ise bitecek.¹⁶ Üsselleşen kriz açısından bunun en önemli etkisi, "sermayenin kâr haddini yükselterek" krizden çıkmasına destek olabilmesidir. Nedeni, tortul kayaların ABD'nin hem doğu hem orta bölgelerinde yaygın biçimde bulunuyor olmasıdır. Böylece ABD'yi dev boyutlu ithalatçılıktan ihracatçılığa geçirebileceği için, bir kere, enerji kaynaklarını ele geçirme amaçlı (başta Orta Doğu'daki) saldırganlığı azalacak;¹⁷ ayrıca kârlı reel yatırım fırsatı ile finansal sermayesinin hiç olmazsa önemlice bir kısmı, içeri reel yatırım için dönebilecektir. Bu da "salt likidite genişlemesi gibi" (aslında bir noktadan sonra çözümsüz) bir politikaya bağlı kalmaktan ekonomisini bir ölçüde

¹⁵ Ancak, Türkiye'de "yıkılmış kömür" teknolojisi yoktur, dışardan yeni getirilmesi gerekiyor.

¹⁶ Doğal gazı tortul kayalardan sökmeye ilişkin, su kaynakları başta doğayı tahrip etkisi yarattığı, bu nedenle, AB üyelerinin bazıları büyük çaplı ithalatçı olsa da, doğal gazda (Almanya gibi) bu yöntemi (şimdilik) pek kaale almadıkları belirtiliyor. The Economist Special Report, July 14, 2012, s. 3-15

¹⁷ Tabii, ABD'nin Orta Doğu'daki saldırganlığı, bölgenin aynı zamanda İran, Rusya ya da onları destekleyen Çin gibi "rakip" saydığı devletlere açılıyor olmasıdır, sadece petrol değil. Buna, bağımsız Kürt devleti kurularak İsrail'in desteklenmesi eklenmelidir.

kurtarabilecektir. Bu, küresel kriz açısından da iyi bir işarettir; hem krizde “yaratıcı yıkım” etkisi olacak, hem de likidite genişletmesinin bizlere yansıyan olumsuz (dolarda değer kaybı ve pazar daralması yaratan) etkisi hafifleyebilecektir.

Ancak, doğal gaz ithaline uzun dönemli anlaşmalar ve yapılmış boru hatları ile bağlanmış Türkiye gibi ülkeler açısından en önemli yarar, doğal gaz fiyatlarının böylece petrol fiyatına endeksleniyor olmaktan çıkmasıdır. Türkiye’nin Rusya, İran gibi ülkelerle “al ya da öde” ilkesi ile yaptığı 25-35 yıl vadeli, yüksek petrol fiyatı tabanlı anlaşmaları artık geçerli olmaktan çıkacaktır; yeni teknoloji ile doğal gaz bollaştıkça da, doğal gaz fiyatları rekabetçi düzeye inebilecektir. Üsseleşen krizde Türkiye açısından bir diğer aydınlık nokta işte budur. Nedeni enerji birim fiyatı düşüşü hem yaşam hem üretim maliyetini düşürürken, bu her şeye yansiyacaktır. Dış açıktaki payı düşecek, içeride enerji maliyeti düşüşü en ağırlıklı enerji kullanıcısı olan imalat sanayi başta, aile refahından taşımacılık maliyetinin düşmesine her alanda maliyeti düşürerek toplumu rahatlatacaktır.¹⁸ Ancak, bunun baş şartı, doğal gazı satan ülkeler ile alıcıların “petrol tabanlı doğal gaz fiyatına dayalı” anlaşmaları sonlandırıp, yeni daha düşük fiyatlı anlaşmaları imzalamalarıdır.

Türkiye’nin enerji hammaddeleri ithalatının 1990’lı yıllardan bu yana, yerli üretimin artan oranını oluşturması dikkat çekicidir. Toplam talebin 1990’da %48’i yani yaklaşık yarısı yerli üretimle karşılanırken, 2000’de oran üçte bire (%33), 2010’da bunun da altına (%29) düşmüştür. Buna göre, enerji hammaddesi kullanımının %70’i ithalata bağlıdır; 2011’de enerji hammaddeleri ithal faturası toplam 54 milyar dolardı. Gelecek için öngörüler ise, bir yandan kaynak araştırmaları devam etse de, yeni kaynak olarak rüzgâr enerjisini ekleme

¹⁸ Hükümet sözcüsü olarak Enerji Bakanı medyada artık bu anlaşmaların geçersizleştiğini açıkladı, fakat nedenini açıklamadı. Bu açıklamadan sonra içeride doğal gaz fiyatı artırıldı, doğal gazda vergi oranı yükseltilecek.

çabaları sürse de, yine temelde ithalata bağımlıdır. Örneğin yapılması tasarlanan üç nükleer santralin kendisi de, yakıtı da, tabii teknolojisi ile uzmanları da, ithalat kaynaklı olacaktır. İktisat politikasının ithal hammaddede giderini azaltma yolundaki politikaları halen sınırlıdır; üstelik enerjide yerli üretimi artırırken yarattığı zararlarla, diğer kesimlerde üretimi azaltma, çevreye tahrip etme etkileri oluyor. (Akarsulardan hidro-elektrik üretimi ile bölgede su rejimini bozup, tarım üretimini yok etmek gibi.) AB'ın yapmakta olduğu gibi maliyeti düşen “sınırsız kaynak” güneş enerjisine dayalı, büyük boyutta bir girişim henüz gündeme giremedi. Türkiye’de, bu alanda en büyük çaba rüzgâr enerjisi üretme bağlamında gerçekleştiriliyor.

Enerji hammadde ithalinin diğer yüzü, söz konusu hammaddeleri elektriğe dönüştürmektir.

¹⁹Bu ise, imalat sanayindeki üretim teknolojisinin düzeyi ve kapasitesi sorunu ile bağlantılıdır.

Yani, “enerji ithali”nin iki ayrı üretim kaynaklı sorunu bulunuyor. Biri enerji hammaddesinin kendisi, diğeri bunun günlük kullanıma girmesinin gerektirdiği imalat sanayi kaynaklı aksamıdır. Enerji hammaddelerinin elektrik enerjisine dönüştürülmesi sürecinde kullanılan aksamın imalat sanayi kökenli ürünler olduğu, bunların da ithalat kaynaklı olduğu görülüyor. Yani, enerjide dışarıya bağımlılık tek değil, çift boyutludur. Hammadde yanında bunun elektrik enerjisine dönüştürülmesinin gerektirdiği sanayi mamullerindeki ithalat artışına gelince: 2002 yılında 12.2 milyar dolar iken, 2006’de 20 milyar dolar, 2011’de 43.9 milyar dolardır; yani on yıla varmadan elektrik enerjisi üretimine ilişkin makine / araç – gereç ithali gideri tam 3.7 kat artış göstermiştir. 2011 yılında cari işlem açığı 77 milyar dolardır; buna göre, enerji hammaddeleri ithal giderinden öte, bunu elektrik enerjisine döndürme kaynaklı imalat sanayi yetersizliği, dış açığın en önemli nedeni olmaktadır. Türkiye artık kendi ampulünü dahi (LED ampulleri) üretemez olmuştur; teknoloji düzeyini yükseltme başta,

¹⁹ Bu paragrafta verilen bilgiler için kaynak: Türkyılmaz (2012, s. 32-33).

imalat sanayinde duraklamayı getiren bütün öğeleri tasfiye etmedikçe, ya büyüme hızı tabanda kalacaktır ya da sürekli dış açık verip dış borç biriktirme gibi bir yol ile yüksek büyüme hızı tutturabilecektir. Tabii, eğer dünyadaki kriz şartları el verir ise.

Nihayet, birkaç nokta da, iktisat politikasının enerji bağlamındaki fiyat ve vergi ile “çevre” bağlamında izlediği uygulama ile ilgilidir. Bir kere, dolaylı vergileri enerjide yüksek tutma, zaten aşırı değerli TL’den darbe yiyen tarım ile imalat sanayini yeterince rekabet gücü kaybına sokuyor; buna bir de neredeyse dünyada en yüksek kullanma fiyatına yükseltilecek enerji fiyatları eklenince,²⁰ ithalat kaçınılmaz olarak yerli imalatı ikame yoluna giriyor.

Diğer yandan, gelişigüzel akarsular üzerine yapılan hidro-elektrik santraller, başta tarım, sulama düzeninin bozup, gölleri kurutma yolunu açan (Burdur gölü gibi) çevre etkileri yaratıyor; tarımda özellikle maliyet artışı, toprağı terk etkileri yaratıyor, ülkeyi tarımda da net ithalatçı yapıyor. Ayrıca, işsizliği artırıyor. Yıkanmamış kömüre dayalı santrallerin olumsuz çevre etkileri ise bununla rekabet ediyor.

Kısacası, enerji politikası “bütüncül” bir plan çerçevesinde yeniden kurgulanmayı gerektiriyor, öyle ki, mutlaka imalat sanayi kaynaklı makine ve araç-gereç talebi kısmen de olsa içeriden karşılanabilsin, çevreye olumsuz etkiler kaldırılabilsin, vergi gelirini artırma yolunda üretimden caydırıcı fiyatlar enerjiden alınır olmaktan çıksın. Bu alanda ithal ikamesi gerçekleşmesi sağlandığında, enerji tüketimi “ithal baskısı” yaratan önemli bir kaynak olmaktan çıkabilecektir.

²⁰ Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD) Dünya Rekabet Yıllığı 2012’ye göre sanayide elektrik maliyeti (Kwh başına) en düşükten (\$0.01 ile Venezuela) en yükseğe (\$0.28 ile İtalya) doğru sıralındığında, 54 ülke arasında Türkiye (\$0.14 ile) 40. sırada yer almaktadır.

2.2.4 Tarımda net ihracatçılıktan net ithalatçılığa geçiş

Türkiye 1980'li yılların başına kadar kalkınmasının dış finansmanını ağırlıklı olarak, tarım ürünlerinden net ihracatçı olmak yoluyla sağladı. Tam da bu sıralarda, AB, 1960'lı yıllardan itibaren, yüksek kamu destekleriyle, giderek "artan fazlalar" veren tarım ürünlerini, çevreye pazarlama baskısına girmişti. Bunun bir yolu, ihraç fiyatlarını iç fiyatların altında tutup, farkı iç-dış mali katkı ile destekleyip, dışarda rekabet gücünü artırmak oldu. Ancak kendisi de büyük tarım ihracatçısı olan ABD'nin muhalefetiyle karşılaşınca, bu kez çevre ülkelerde yeni pazar açma yolunda girişimler başlatıldı. (Türkiye'nin 1980'ler başında büyük hayvan varlığının kesime gitmesi ise, bu dönem ile örtüştü.) Bu süreç sonunda AB, üretimi kısma yolunda "Doğrudan Gelir Desteği" (DGD) denen bir politika geliştirdi; öyle ki, üretici kendi çıkarı için tarım üretimini terketsin. Önemli tarım üretimi ihracatçısı bir çevre ülkesi IMF eline düşmüşse, bu politika ABD ve AB tarafından o ülkeye "kredi alabilme" şartlarından başlıca biri olarak dayatıldı. Üreticinin toprak tapusuna mali destek verip, ürettiği ürüne destek vermeyince, o da üretimi terk yolu ile üretimi bitiriyordu, yani politika bu bağlamda başarılı oluyordu.

Türkiye 1999-2008 arasında IMF programlarını uygulamayı sürdürürken, dayatılan başlıca maddelerden biri DGD oldu ve aynen uygulandı. Üç milyon köylü bu arada 1999 sonrası tarımdan kentlere göç etti; tarım üretiminde bu politika, IMF programı bitişine kadar tam uygulandı ve üretim artışı bu sürede sıfırlandı. Bunun sonucu ise, bir de aşırı değerli TL'nin rekabet gücünü düşüren etkisi eklenince, tarım üretiminde net ihracatçılıktan net ithalatçılığa geçiş oldu. IMF programı 2008'de bitince, DGD'nin payı düşürüldü; üretim artışa geçse de, tarım artık dış açık veriyordu. Oysa tarım; imalat ile enerji hammaddelerine oranla,

ithal ikamesinin en süratle gerçekleştirilebileceği bir kesimdir. Bir kere, büyük açık verilen kesimler bellidir; tohum ve fidandan, başta yağ maddeleri, pamuk (500 bin ton), mısır (1 milyon ton) vb.. hep ithalata bağlıdır artık. Bunların üretim teknolojileri bilinir. Ayrıca, boş topraklar, atıl işgücü mevcuttur. IMF'ye kalan borç ise (2012 itibariyle bir milyar dolar) artık bitmek üzeredir; DGD uygulaması ise bu sayede giderek daraltılmıştır. Üstelik, tarım ürünleri (yerli doğal kaynak katkısının yüksekliği dolayısıyla) yüksek katma değerlidir. Cari işlem açığını azaltmak ve yerli katma değer üretimin yükseltmenin en kestirme yolu, tarımda yeniden net ihracatçı olmaktır. Unutmamak gerekir ki, günümüzde tarımda dünyanın en büyük ihracatçısı işlenmemiş ürünlerde ABD, işlenmiş ürünlerde AB'dir ve gıda maddeleri fiyatları dünya pazarında sürekli artmaktadır.

2.3 İhracattan Kaynaklanan Sorunlar

Türkiye'nin üretim yapısındaki zaaf lar, bozukluklar, dengesizlikler sadece ithalatını değil, ihracatını da etkiliyor; onu da sorunlu ve yetersiz kılıyor. Her ikisinin de başlıca sorununun teknolojide gerilik, bunu gidermek yolunda planlı, programlı çaba eksikliği olduğu ortaya çıkıyor.

1980 sonrası yıllarda, küreselleşme yolunda tam serbestleşme, uluslararası rekabeti kızıştırırken, ulusötesi boyuttaki şirketler üretim sürecindeki işbölümünü de hızla ulus ötesine taşıdılar. Batı kapitalizminin fiyat yapısı açısından bu yeni iş bölümü, emek-yoğun işlerin "düşük ücretli" ama emek becerisi yüksek ülkelere taşınmasını getirdi; nedeni, kendi ülkelerindeki yüksek ücretlerin hem rekabet gücünü hem pazar genişletme sürecini sınırlıyor olmasıydı. Böylece, katma değer in bir kısmı yurtdışında, gelişmekte olan düşük ücretli bu

ülkelere taşınacak artık demektir. İşte, bu bağlamda AB Komisyonu, “ihracatta katma değer paylaşımı” üzerine, Türkiye’yi de içeren küresel kapsamda bir araştırma yaptırdı.

“Katma Değerde Ticaret ve Ticarete Katma Değer” başlığını taşıyan, 2005 yılı verilerine dayalı AB araştırmasına göre, “katma değer ihracat büyüklüğü” milyar dolar olarak Çin’de 170, AB’de 152, Japonya’da 132, Rusya’da 85, G. Kore’de 28 vb...dir; Türkiye’ye gelindiğinde bu rakam, -30.8 milyar dolar gibi yüksek negatif bir rakamdır; GSYİH’nın o yıl (2005) %7.36’na eşittir.²¹ Diğer yandan, Türkiye’nin katma değer ihracatında ihmal edilemeyecek bu negatif oran, dış ticaret ve de yüksek oranlı cari işlemler açıkları eşliğinde yaşanmıştır. (2005’te cari işlem açığı 28.5 milyar dolardı.) Tablo 3’ün sergilediği “ters durumu” açıklayıcı neden de herhalde böyle bir durumdur.²²

Bunu tamamlayıcı bir ihracat sorunu yaratan olay, mal ihracatı yaratacak olan kesimlerin yaşadığı görece durgunluktur. Önceki paragraflarda, izlenen ekonomi politikalarının ihracattan caydırıcı, ekonomiyi iç piyasaya döndüren etkilerini inceledik; sonucun “imalattan caydırma, alt yapı ile inşaatı besleme” yolunda etki yarattığını vurguladık. Bunun etkisi ise yukarıdaki sonuçlar oluyor, hiç olmazsa kısmen.

2005 yılında Türkiye’nin ihracatta “negatif katma değer” ile dikkat çekmesini destekleyen bir diğer gösterge imalat sanayi katma değerinin dünya sıralamasındaki yerinde gözlenen

²¹ Araştırma Gröningen Üniversitesi’nde, “Dünya Girdi-Çıktı Veri Tabanı” kullanılarak yapılmıştır. (R. Stehrer, 2012). Nakleden, Ç. Kurdoğlu (2012).

²² ABD’de bu negatif rakam yarım trilyon doları aşıyor; nedeni, ABD şirketlerinin bütün emek-yoğun işleri Çin, Endonezya, Hindistan vb. gibi çok düşük ücretli ülkelerde üretirken, katma değer önemli bir kısmını ABD dışında bırakmasıdır. ABD şirketleri bu yoldan küresel rekabet gücü kazanıyor. ABD, buna rağmen, imalat sanayi katma değeri büyüklüğünde dünya birinciliğini koruyor.

değişimdir.²³ Dünya imalat sanayi katma değerinde payı en büyük ilk 15 ülke sıralamasında 1980’de Türkiye yoktur; 1990’da 13. sırada yer almıştır; şiddetli bir kriz (1999-2002) yaşanırken dahi 2000 yılında 15. sıradan yine bu tabloya girebilmiştir. Bu başarının gerisinde TÜBİTAK ile TTGV gibi bilim kurumlarının üretime verdiği destek yatıyordu. Ne ki, (hızlı büyüme diye) övünülen 2010’a uzanan süreçte Türkiye artık bu tabloya dahil edilememiştir. Buna karşılık G. Kore, bunun tam tersi bir sürece tanıktır: 1980’de ilk 15’te yeri yok iken 1990’da 11. sıradan tabloya girmiş, 2010’da 7. sıraya oturmuştur; Çin, aynı süreçte 7. sıradan başlayıp 2. sıraya yükselmiştir. ABD ise, bu 30 yıllık süreçte hep tablonun en üstünde 1. sırada yer almıştır. En dikkat çeken örnek ise, kanımızca İtalya’dır; nedeni, 1995 sonrası yıllarda (Berlusconi dönemi) %0.1 ile %1.5 arası oranlarda büyüdüğü halde, küresel katma değerde payı itibariyle, payını 1980’de 6. sıradan bu yıllarda 5. sıraya yükseltebilmiştir. Türkiye’de ise katma değer açısından imalat sanayinin ilk 15’den dışlandığı süreçte, KİT’lerin yok edilmesine koşut GSYİH’da pay kaybetmiştir: (cari fiyatlarla) 1998’de %23.9 olan payı, 2000’lerin sanal büyüme süreci sonunda 2011’de %16.2’e, 2012’de (3. çeyrek) %14.2’ye inmişti. (TÜİK) Dış ticaret mal ihracatında ana kalem olan imalat sanayi mamullerinin, neredeyse sınır tanımayan ithalat artışını etkisizleştirmesi (daha önce incelenen koşullar altında) tabii ki beklenemez. KİT’lerin toptan yok edildiği 2000’lerde yerli sermaye ise içe dönmeye başladı; bu hem hükümetin alt - yapı yatırımlarını özel iş kesimine satması, tasarruflarına böylece el koyması, hem de (aşırı değerli TL başta) izlediği ekonomi politikalarından kaynaklanmaktadır. Sonuç, imalat sanayiyinde büyüme ve ihracat artış hızı bir yana, katma değerinin de giderek düşmesi oluyor, kan kaybederken.

²³ Bu paragrafta verilen karşılaştırmalar için kaynak McKinsey (2012)’dir. (Nakleden: M. Eğilmez, internet sitesi, 12 Aralık 2012)

2012’de Türkiye’de satış bekleyen bina stoku rakamı gazetelerde 800 bin olarak veriliyordu, bu sırada. İspanya ise (önde gelen euro-alanı krizi mensuplarından başlıca biri) benzer bir bina stoku ile boğuşuyordu; imalat katma değeri dünya sıralamasında da son sıraya düşmüştü (2010).

İhraç mallarındaki sorunları ortaya koyan bir diğer araştırma, Türkiye’de Ekonomi Bakanlığı tarafından yaptırılmış, medyaya da başlıca bulguları yansıtılmıştır. ²⁴ Buna göre, “2011 yılında Türkiye 90 milyon ton mal ihracında 135 milyar dolar, G. Kore 280 milyar, Japonya 290 milyar, Almanya ise 365 milyar dolar gelir” sağlamışlar. Diğer bir deyişle, Türkiye bir kilo ağırlığında ihraç malında 1 dolar kazanıyorsa, Almanya 3 dolar, G. Kore 2 dolar, Japonya 2.5 dolara yakın gelir sağlıyorlar. Ekonomi Bakanlığı araştırmasında katma değer değil de doğrudan mal ağırlığının söz konusu olması, tabii, gerçekteki (çok daha büyük olması beklenen) farkı tam yansıtmıyor.

Kaba bir yaklaşım da olsa, bu basit karşılaştırmalar, ihraç mallarındaki sorunlara işaret ediyor; bunlar Tablo 4’teki verilerle özetlenebilir: Çin, G. Kore, Macaristan gibi ülkelerle karşılaştırıldığında, ihracatımızın niçin “geri kalmışlık” sergilediği kolayca anlaşılıyor. Türkiye ihraç malları arasında “ileri teknoloji” içeren mallar yoktur. ²⁵ Yani, ihraç malları “az gelişmiş eski teknoloji” mallarıdır .

2.4 Dengesizliklerin sonucu: Hızlı dış borç birikimi

İncelenen konuların sonuçta geldiği noktada karşılaştığımız bir sorun, on yıllık (2002-2012) sürede Türkiye’nin dış borç stokunun neredeyse üç katına (Tablo 3) çıkmış olmasıdır. Aynı yıllarda 60 milyar dolara yakın özelleştirme, buna yakın doğrudan yatırım (tabii, doğrudan yatırımı kısmen özelleştirmeler çekmiştir) girişi de vardır. Bu artış ile gelinen noktada, dış

²⁴ Bakan Z. Çağlayan araştırma sonuçlarını İstanbul Conrad Oteli’nde yaptığı konuşmada açıkladı, basın yayın mensuplarına ilgili bilgileri verdi (20 Eylül 2012) M. T. Tamer’in Milliyet gazetesinde “Çağlayan’dan Anadolu’ya Yeni Girdi Üsleri” başlıklı yazısında işlediği bilgilerden yararlandık. Bakan, bulguların gerisinde yatan nedeni bir lojistik sorun olarak açıkladı; ne ki, bulgular daha temel sorulara da işaret ediyor, yukarıda açıkladığımız gibi.

²⁵ Ekonomi Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Kuruluş yıldönümü 2023’te ihracatta hedefin 500 milyar dolar tutarında olduğunu belirtiyor. Eğer imalat sanayinde köklü bir yapısal dönüşüm gerçekleşmeden bu rakam gerçekleşirse, negatif katma değer ile ihracat, ekonomideki yapısal dengesizliği 500 milyar dolara vardığında, daha da artacak demektir.

borç stokunu 2012’de GSYİH’a oranının da artık %40’ı aşmaya geçmiş olmasıdır. İktisat kuramında genel kabul bulan bir ülkeye göre, eğer bu oran %40’ın altında kalıyorsa, borcun büyük bölümü de uzun vadeli ise, dış borç stoku ülke için bir risk oluşturmaz. Ancak, oran %40 aşılıp, borcun vadesi de giderek kısalmaya başladıysa, risk giderek artıyor demektir. Olayın daha ilginç yanı, risk artışının bir yandan dış kredi faizi artışını, bir yandan da vadenin daha da kısalmasını getiriyor olmasıdır. Kredi verenler böylece kendi riskini azaltma yoluna giderler. Gerçi 2010’lar dünyasında likidite bolluğu reel faizleri sıfıra yakın düzeye indirmiştir; ne ki, ağır risk taşıyan ülkeler için (Yunanistan, İspanya gibi) çok yüksektir; Türkiye için de hiç düşük değildir.

Tablo 3

GSYİH’de CİB açığı (%) ve Dış borç (mlr dolar)

Yıl	Yıllık Büyüme Hızı (%)	Cari açık GSYİH (%)	Toplam dış borç Mlr dolar
2002	7.9	-1.8	129.9
2006	6.9	-6.1	207.6
2007	4.7	-5.9	249.4
2008	0.7	-5.7	278.4
2009	-4.7	-2.9	268.8
2010	9.2	-6.6	292.0
2011	8.5	-10.3	318.0
2012*	2.9	-7.5*	331.7*

*Kasım 2012

Kaynak: TCMB

2012 büyüme hızı ilk yazı tahminidir.

CİB: cari işlemler bilançosu

Önemli ve unutulmaması gereken bir diğer nokta da, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı bütün büyük ekonomi krizlerinin “dış borç ödeyememe” krizleri (1958-1961, 1978-1980) olduğudur. Osmanlı'yı “Düyun-u Umumiye İdaresi” yönetiminde ekonomik bağımsızlığını kaybetmesi noktasına götüren de, aynı nedendir; Avrupa'nın yaşadığı 1873 krizi sonucunda Osmanlı'nın dış borç ödeyemez duruma düşmesidir (1875). Bu durum ise bir yandan ekonomide bağımsızlık yitimini getirirken, “silah satın alamaz” düşüncesiyle dönemin pusuda bekleyen iki düşmanı (Rus Çarlığı ve Yunanistan) kendisine karşı savaş açmaya götürmüştü, birbirini izleyerek. Türkiye üç yılda yirmi küsur bankasının çöktüğü 1999-2002 krizini de, arka planda ABD'nin IMF'deki desteği ile, “borç ödeyemez duruma düşmeden” atlatabildi, ama bunun karşılığı, ABD ve AB'nin Türkiye'den yerine getirilmesini istediği ağır şartların “harfiyen” yerine getirilmesi oldu. Sonuç ise, (bu yazıda önemli kısmını inceleyebildiğimiz) ekonomide yapısal dengesizliklerin ortaya çıkması ve kısmen değindiğimiz tarımın çökertilmesi oldu. Kısacası, yakın çağ tarihimiz, borç ödeyemez duruma düşmenin kötü sonuçları ile bezenmişti.

Tablo 3'te dikkat çeken bir nokta, 2002'de krizden yüksek büyüme hızı ile (%7.9) çıkarken yaşanan cari işlem açığının ve dış borç stokunun küçük olmasına karşılık, 2009 sonrası krizden çıkarken 2010 ve 2011'deki hızlı büyümede bu iki açığın birlikte patlamasıdır. Bu da, ekonomide aradaki yıllarda ortaya çıkan yapısal dengesizliklerin hızını gösterir; öyle ki, 2012'deki düşük büyüme hızı dahi, dış açık oranını 2002 düzeyine indirememiştir.

2012 yılı itibarıyla Türkiye'nin dış borç stoku (Kasım 2012 itibarıyla 331.7-332) milyar dolara ve GSYİH'nin %41'ne vardı; böylece “risk” sınırını aşmış oldu. Ancak asıl dikkat çeken nokta,

dış borç stokunun büyümesindeki sürattir; 2002’de 130 milyar dolar iken, on yılda 2.5 kat artmıştır; borç yaratmayan bol doğrudan yatırım gibi, döviz girişlerine rağmen. Aynı süratli gidişin sürdürülmemesi gerektiği çok açıktır; ne ki, üç nükleer santral, (İstanbul’u yaşanmaz bir kent haline getirme çabası ile sonsuz bina inşaatı) 3. köprü vb... gibi projelere bakıldığında, sorumluların, bunu kaale almadığı, önemsemediği anlaşılıyor.

Dış borcun hızlı büyümesi yanında, ikinci sorunu, giderek kısa vadeli borçların toplamda ağırlığının artıyor olmasıdır. Gerçi kısa vadeli borçlar henüz toplam borçta üçte birin altında kalıyor (%30.5). 2008 krizinde iş adamları kısa vadeli dış borçlarını hiç aksatmadan ödediler, borcu kapatıp, dış borcu da biraz aşağı çektiler. Toplamı 100 milyar doları aşan dolar mevduatıda, TCMB rezervleri yanında bir güvencedir. Ancak önümüzdeki yılda ödenecek “kısa vadeli artı vadesi gelen uzun vadeli” dış borç 143 milyar dolar tutarındadır, TCMB hesabına göre.

Kısacası, artık hızlı borçlanmanın sonuna gelindi; eğer IMF, dış açığın GSYİH’nın %4’nü aşmaması yolunda sorumluları uyarıyor ise, bunun bir nedeni olmalıdır. Önemli olan, olağan büyüme hızı ile (%5 gibi) bu dış açığı tutturabilmektir, büyümeyi %2’ye düşürerek değil. Bu bağlamda yeni (2012) verilerle bir “girdi-çıkıtı” tablosu hazırlanması öncelikli önem taşımaktadır. (Bkz. Başkol (2012))

3. Türkiye’nin Eğitim ve İnsan Yetiştirmede Geriliği

3.1. İhraç malları teknolojik geriliğinin göstergeleri

Türkiye’nin teknolojik geriliği, her alana ama özellikle sınai ihraç mallarının niteliğine yansıyor. Önceki paragrafta değinilen, aynı ağırlıkta ihraç malının Türkiye ile G. Kore, Japonya

ve Almanya arasındaki değer farkı, aslında bu malların içerdikleri teknoloji düzeyini ve ona ilişkin “hakları” yansıtmaktadır. Söz konusu örnek, Türkiye ihraç mallarını dünyada teknoloji ve gelir düzeyi üstün olduğu bilinen ülkeler katında karşılaştırmaktadır. Ne ki, aynı sonuç, Çin gibi benzer gelişme düzeyindeki ülkeler ile yapılan karşılaştırmada da ortaya çıkıyor; Tablo 4’te bu gerilik açıkça görülüyor. Türkiye ihracatında ileri teknolojik hiçbir mal bulunmuyor, Dünya Bankası verilerine göre.

Tablo 4

İleri teknolojik malların ihracatta payı (%)

2007

İlgili işlem	Türkiye (%)	Macaristan (%)	Çin (%)	G. Kore (%)
İleri teknoloji malı ihracatının toplam ihracatta payı	0	25	30	33
Haberleşme teknolojisi mallarının toplam ihracat payı	2	26	31	27
Toplam ithalat payı	4	20	29	17

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, 2009

Gerçi G. Kore, çok yeni olarak k. b. gelirini 25 bin dolara yükseltti ve en üst gelir sınıfına adım attı. Ancak unutmayalım ki, Kore Harbi başlarken (1951-1953) Türkiye ile Güney Kore’nin k.b. geliri Türkiye lehineydi; eğer aynı sürede gelirini k. b. Türkiye’nin 2.5 katına çıkarabilseydi, bunun gerisinde hızla yayılan yüksek fen bilimleri- matematik eğitimi ile araştırma ve uygulama yatıyor. Nitekim, Türkiye’nin ancak üçte ikisi kadar nüfusu olan G. Kore’de (50 milyon) patent başvuru sayısı (2007) 128.7 bin iken ,bu sayı Türkiye’de sadece 18.1 bindir (Dünya Bankası, 2009). Tablo 4 ile yukarıda verilen rakamlar tabii ithalat ve ihracata da

yansıyor. Türkiye'nin Çin, G. Kore gibi ülkelere ihracatı, o ülkelere yaptığı ithalatın ancak %25-30'u karşılayabiliyor. Bu ülkeler "sıcak para" hareketlerini denetim altında tutarak, paralarının dış değerini düşük veya dengede tutabiliyor; böylece gerçek anlamda "ihracata dönük büyüme" modeli izleyebiliyorlar, bizim gibi "ithalata dönük büyüme" modeli değil.

Teknolojide ilerleme, temelde, hem matematik ve fen bilimlerinde yeterli donanım almış bireyler, hem açık / özgür düşünebilen insan yetiştirme, hem de yaygın üst eğitim verme sorununu birlikte çözmüş olmayı gerektirir; ayrıca, bu donanımı almış bireyleri "inovasyon" yapmaya, yöneltecek mali kaynaklar ve kurumlar da, tabii yaratılmış, bu amaca yöneltilmiş olmalıdır. En büyük yanlış kaynağı, bir yandan toplumu dinsel dogmalarla eğitip "muhafazakar" yetiştirirken, ondan aynı zamanda "inovasyon" yani "yeni buluş" beklemektir, ²⁶ya da mali kaynak, gerekli kurumlaşma olmadan bunun yaratılabileceğini sanmaktır.

Türkiye'nin "inovasyona" ayırdığı mali kaynak halen GSYİH'nın %1'ne dahi varmıyor; Araştırma Geliştirme (AR-GE) diye bilinen süreç birkaç en büyük boylu holdinge (Koç ve Sabancı gibi) inhisar ediyor, o kadar. TÜBA, TÜBİTAK gibi, 1980 sonrası bu konuları izleyen kurumlar, "yenilik yaratma"nın önemini bilincinde olanların itirazına rağmen, temel özgürlükleri ve işlevlerinden yoksun bırakıldılar; bu kurumlar da artık özgür ve özerk değil, üst düzey siyasi yönetime bağılılar.

"İnovasyon" denilen yeniliklerden sadece "tasarım" bilinçli biçimde yerleşti; yaygın ve ciddi çabalar gösteriliyor, henüz ortaya çok dikkat çekici sonuçlar konmuş olmasa da, bu alan

²⁶ İmam Hatip Lisesi mezunu sayısını artırırken yaratıcı, "inovasyon" yeteneği olan yeni kuşaklar yetiştirebileceğini varsaymak, arpa ekip, buğday yetiştirmeyi amaçlamak demektir.

gelişiyor. Buna karşılık “tasarım” dışında kalan “inovasyon” alanında Türkiye “yok” gibi. Oysa, 21. yy’ın bir inovasyon çağı olması bekleniyor.

Eğer Türkiye aynı miktar ihracattan daha yüksek gelir bekleyecekse, mutlaka “inovasyon”a, dolayısıyla da onun talep ettiği koşullara uymak zorundadır. Ne ki, Türkiye’nin bir de geri kalmışlığının temelinde yatan düşük eğitim düzeyi sorunu var.

3.2. Halkın eğitim ve kültür düzeyinin düşüklüğü

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunu (1923) kısa ara ile izleyerek bir nüfus sayımı yaptırdı (1927). Nüfus 13.5 milyon kişi, bu nüfusun da ancak %11 kadarı okur yazardı; özellikle kadınlarda bunun da çok altındaydı. Yani halk, bir seçkin grup dışında, okur-yazar dahi olamamıştı.

Arada geçen 90 yılda nüfus 5 kattan fazla artarken, tabii eğitim düzeyi de arttı; ancak ekonomide k.b. geliri orta-yüksek gelir düzeyine yükselse de, eğitim düzeyi itibariyle 59 üyeli OECD ortalamasına oranla ne kadar geri kaldığı, Tablo 5’te görülebilir. Türkiye’de eğitim düzeyinin ağırlığı (nüfusunun %69’u) 8 yıllık ilk öğretim okulunu bitirenlerdedir; lise (%18) ya da yüksek öğretim kurumlarını bitirenler (%13) ise sadece azınlıktır. ²⁷Oysa OECD ortalamasında ağırlık lise (%44) ve yüksek öğretim kurumu bitirenlerdedir (%30). İstihdam edilme yaşı (25-64) grubunda yer alanlar içinde “en az lise ve üstü” eğitim almış olanların oranı OECD ortalamasında %74 iken, Türkiye’de bu oran sadece %31’dir. Tabii, daha iyi eğitim almış olanların yaptığı ve yapabileceği iş ile almamış olanların başaracağı iş, aynı olamıyor. Hele kadınlar, ne eğitimde ne istihdamda bir ağırlık koyabiliyor; sadece yüksek

²⁷ Kadınlar istihdam rakamlarında düşük katılım sergilese de, büyük şirketlerin CEO’ları, büyük holdinglerin en tepe yöneticileri arasında sayıları görece yüksektir; Batı ülkelerinin bir çoğunu da aşmaktadır.

öğretim diploması alanlar görece yüksek oranda istihdama katılıyor, ama bunların bile yarısı ancak çalışıyor. Buna göre, üniversite diplomalı işsizler de hiç az değil, kadınlarda (Tablo 5).

Tablo 5
59 OECD üyesi arasında eğitimde Türkiye'nin Yeri

- 1) **Okullarda bilime verilen önem (Türkiye) 41. Sırada**
- 2) **Bilimsel araştırmalara yönelik yasal düzenleme inovasyonu destekliyor mu?) Türkiye 42. Sırada**
- 3) **Nüfusun eğitim düzeyi (25-64 yaş arası): nüfusun alınan en üst eğitim düzeyine göre dağılımı (2010 yılı %)**

	OECD ortalaması (%)	Türkiye (%)
a) İlköğretim ve ortaöğretim (ilk kademe eğitim)	26	69
b) Ortaöğretim 2. Kademe (lise)	44	18
c) Yükseköğretim	30	13
Toplam	100	100

- 4) **Yaş gruplarına göre en az orta öğretim 2. Kademe eğitim almış nüfus oranı (%)**

Yaş	OECD ortalaması (%)	Türkiye (%)
25-64	74	31
25-34	82	42
35-44	78	28
45-54	72	24
55-64	62	19

- 5) **Türkiye'de Eğitim düzeyi ve cinsiyete göre istihdam oranı (%)**

İlköğretim		İstihdam	Mesleki öğretim	İstihdam	Yükseköğretim	İstihdam
Erkek	71.9	76.4	81.0	77.9	83.2	75.7
Kadın	24.4	21.2	30.9	27.0	64.4	29.3

Kaynak: “Education at a Glance, OECD, 2012 ve Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD) “Dünya Rekabet Yıllığı” 2012

Türkiye halkının eğitim düzeyi düşüklüğünden öte, bir de yeniliklere açık olmanın gerektirdiği “kültürden yoksun olma” tarafı bulunuyor. OECD’nin 59 üyesi arasında en az kitap okuyan yılda k.b. ortalama (okul ders kitapları dahil olmak üzere) 6.4 kitap, en az gazete, dergi okuyan, en az sanat faaliyetine (konser, tiyatro, resim sergileri gibi) katılan halklardan biri olmasıdır. Oysa, inovasyon yapabilmek böyle bir donanım da istiyor.

Tabii, 3 no.lu paragrafta incelediğimiz konular 2008 krizi ile doğrudan bağlantılı değildir. Ne ki, krizin gündeme üselleşme ile birlikte taşıdığı “ihracat” konusunun tamamlayıcı öğeleridir. Eğer ihraç malları bir yandan “doğrudan yatırım” ürünü montaj sanayi niteliğinde ise, bir yandan yerli ihraç malları teknoloji yoksulu, bir yandan da zayıf katma değeri aşamıyor ise, bunun (önce incelenenlerle birlikte) bir de insan boyutu var demektir.

“Okullarda bilime verilen önem ve yasal mevzuat inovasyonu destekliyor mu?” (Tablo 5’in ilk 2 sorusu) bağlamında ise, Türkiye’nin yerinin OECD’de son çeyrekte olmasını “normal” saymak gerekiyor. İnovasyon, sadece ilköğretimle yetinen %69’luk kesimden pek çıkmıyor. Bundan da öte, okumadığı için “merak” sahibi olamayan, üstelik “dogmalar” ile varolabilecek merakları da yok edilen toplumlardan hiç çıkmıyor. Nüfusu 75 milyona varan Türkiye’den, geçmişi yüzyılı aşan Nobel ödülleri tarihinde, bir tek bilim ödülü almış kişi yoktur; saygın diğer ödülleri alanlar ise, hep ya Avrupa, ya da ABD’de yaşayan Türklerdir. Kısacası, ülke ortamı bunu yaratamıyor demektir, bu.

Sonuç

Bu incelemede, 2002-2012 arasındaki sürede Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan yapısal dengesizlikleri, yaratan kaynaklarını da belirterek inceledik. Açıktır ki, bu dengesizliklerin giderilmesi kısa sürede, basit önlemlerle giderilemez, önce bunların niteliklerini ayrıntılarıyla araştırmak gerekir.

İkinci adım, ayrıntılı bir plan çerçevesinde, yeni koşulları yansıtan bir girdi-çıkıtı tablosunda en yeni verilere dayalı olarak yatırım öncelikleri saptanmalıdır. Gelişigüzel yatırım teşvikleri ile ekonomideki çarpıklıkların hemen giderilebilir olduğunu sanmıyoruz.

Ayrıca, önümüzdeki on yıllık sürede beklenmedik yeni durumlar da ortaya çıkabilecektir. Bir kere, Ortadoğu'da 2011'de başlayıp devam eden siyasal sorunlar Türkiye ekonomisine hemen yansıdığı gibi, AB ekonomisinde ağır borçlu Akdeniz ülkelerinin sorunları da belki daha da büyük güçle yansıyor. Bu iki bölgesel sorunun çözüme kavuşması, 2020'yi bulacaktır herhalde. Yani, son biri iki yıl öncesine kadar sorunsuz ve geniş "ticari alanımız" diye bildiğimiz alan artık sorunludur. Bu da, Türkiye'nin bugüne kadar artan ithalatına karşı, pek az ihracat yapabildiği Uzak Doğu pazarına artık ithalattan çok artırmak istediği "ihracatı için de" Pazar diye bakmasını gerektirecektir. Japonya, G. Kore, Çin, Hindistan gibi "ihracata dönük büyüme" modeli izleyen ülkelerle rekabet ise, özellikle imalat sanayi ürünlerinde çok güçtür. Diğer bir deyişle, ticaret alanını genişletebilmek eskisi kadar kolay olmayacaktır, önümüzdeki yıllarda. Tabii, yakında açıldığımız Afrika kıtası hem yakın hem de yeni gelişen bir alandır ama büyük güçler (ABD, Çin, Fransa vb...) zaten çoktan oradadırlar.

Yakın gelecek, dijital teknolojinin sanayide uygulanmasıyla “3. Sanayi Devrimi’ni” de getirecektir; ²⁸ ABD’de ilk hazırlıkları başlamıştır bile. Herhalde, ilk uygulayıcıları arasında Uzak Doğu ülkeleri olacaktır. Türkiye kendi imalat sanayini sağlıklı bir evrim sürecine sokmalıdır ki, yeni gelecek dalgaya uyum sağlayabilsin, yeni devrimin gereklerini yerine getirebilsin, öyle ki, ilk iki sanayi devrimini (18. yy’ın ortası ve 20. yy’ın başı) kaçırdığımız gibi, üçüncüyü de kaçırmayalım.

Kısacası, önümüzdeki sekiz on yıl, bir yandan ekonomideki yapısal dengesizlikleri düzeltirken, bir yandan da 3. Sanayi Devrimi’ne geçişe hazırlanmayı gerektirecektir. Unutmamak gerekir ki, Euro-alanının yapısal dengesizliklerine ve zaaflarına çözüm üretmeden, bunların üstünü örtüp, yapay çözümlerle yetinen AB, sonuçta kökten sarsıcı bir krize girdi; kriz, birkaç yıl içinde atlatılır gibi değil, uzunca süreli bir durgunluk kaçınılmaz gözüküyor. Benzer bir durgunluk sürecinin, yani “k.b. on bin dolar gelire kilitlenme” sürecinin Türkiye’de yaşanmasını kimse istemez herhalde. Bu da, bu iki sürece yani bir yandan 2002-2012 arasında ortaya çıkan yapısal dengesizlikleri düzeltirken, bir yandan da yakın geleceğin gereklerine hazırlanma demektir.

²⁸ The Economist, “A Third Industrial Revolution”, Special report, April 21, 2012

Kaynakça

- 1) Aglietta, M. (2012) "The European Vortex", New Left Review, No 75-May-June, London W1F OEG
- 2) Başkol, M. O. (2012) "Girdi-çıkıtı analizi yardımıyla Türkiye ekonomisindeki kilit sektörlerin belirlenmesi", Para, Kur, Maliye Politikaları ve Reel Ekonomi içinde, Türkiye Ekonomi Kurumu.
- 3) Çağlayan, Z. (2012) "Conrad oteli konuşması" (Nakleden, M. Tamer, "Çağlayan'dan Ekonomiye Girdi Üsleri"), Milliyet Gazetesi, 22 Eylül.
- 4) Frenkel, R. – M. Rapetti (2012) "External Fragility or Deindustrialization: What is the Main Threat to Latin American Countries in the 2010s?" World Economic Review, Vol.1
- 5) The Economist (2012) "Game Change", September 15.
The Economist (2012) Special Report: "Natural Gas", July 14.
The Economist (2012) Interbank interest rates: "Cleaningrup LIBOR: A bench mark which matters to everyone needs fixing", April 14.
The Economist (2012) Special Report, "A Third Industrial Revolution", April 21.
- 6) Kazgan, G (2011) "2000 Küresel Krizi: Nedenleri, Etik İlkeleri ve İktisat Eğitimi" s. 1-34, Küresel Bunalım ve İktisat Eğitimi, (editör, Ercan Uygur), Türkiye Ekonomi Kurumu.
- 7) McKinsey (2012) Manufacturing the Future: The Next Era of Global Growth and Innovation. (M. Eğilmez, mahfiegilmez.com) 12 Aralık 2012
- 8) Stehrer, R. (2012) "Trade in Value Added and Value Added in Trade", (Nakleden, Ç Kurdoğlu, "Kriz ve Biz"), Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ağustos 2012.
- 9) TÜRKONFED (2012) "Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?" E. Yeldan, K. Taşçı, E. Voyvoda, E. Özsan; Aralık.

- 10) Türkyılmaz, O. (2012) “Türkiye yanlış enerji politikaları nedeniyle makine üretiminde ithalat bağımlısı, bağımlılığın öteki yüzü”, Cumhuriyet Enerji, 4 Aralık.

Veri Kaynakçası

Dünya Bankası (World Bank): World Development Indicators, 2009, Washington D.C.

IMD, Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü, “Dünya Rekabet Yıllığı”, 2012

IMF: World Economic Outlook: Çeşitli dönemler ve yıllar